

השיעור השבועי

גיליון מספר 433

הרב המקדים: הרד"ג פנחס איפרגן שליט"א
ר"מ בישיבת יקורי ים ומשגיח ישיבת אש התלמוד

השיעור נמסר בכל מוצאי שבת בביה"כ היזדים ומשודר דרך הליווי והרדיו ובקוויים רבים. מיסודו של מרן רבינו עובדיה יוסף זיע"א

כתב וערך השיעור:
הרב דכיר פריץ שליט"א

ר"ת	יציאה	כניסה	ירושלים
18:48	18:08	17:16	חל אביב
18:44	18:06	17:14	חיפה
18:45	18:06	17:15	באר שבע

תרומה | ט"ו אדר א' תשפ"ד

הלכות ברכות

היאך חוזרים מספק על ברהמ"ז ולא חוששים ל'בל תשא'. עשה ניתוח קיצור קיבה ושבע בפחות מכזית. ברכה לבטלה דאורייתא. נולד בערב שבת בין השמשות מתי נימול. אם ספק עשה דוחה ספק לא תעשה. טומאת כהנים בקרובים הותרה או דחוייה, והנפקא מינה. ספק דאורייתא לחומרא מהתורה או מדרבנן, ובדעת הר"ף והרמב"ם.

להפצת עלונים באזור מגוריך
התקשר: 053-4774733

אכל ושבע

ב. דוקא כשאכל כזית ושבע חייב בברכת המזון מהתורה, ואפילו שבע משאר מאכלים - מהחמין או מהאורז - גם הם מצטרפים לשיבעה, וכמו שכתב הרז"ה בעל המאור (פ"ו דברכות מא: ד"ה אמר רב פפא): כל מה שבא בתוך הסעודה הוא מכלל השיבעה, דכתיב בה "ואכלת ושבעת וברכת". ואף שהפרי מגדים (סי' קפד סק"ח) כתב שצריך לשבוע מהפת בלבד, אבל הלכה כדברי הרז"ה שהוא אחד הראשונים. ורק אם אכל כזית פת מברך ברכת המזון, ואם אכל פחות מכזית פת ושבע ממנו, כגון שעשה ניתוח קיצור קיבה, משמע מהדברי יציב (סי' רסא אות י"ד, טו) שמברך ברכת המזון, וכן כתב החתם סופר (תאו"ח סי' מט) בדרך לימוד. וראה בפרי מגדים (סי' ר"א סק"א), ולהלכה מברך רק אם אכל לכל הפחות כזית פת.

ניגנת עג"ב

ג. כאמור אדם שאכל ושבע, ודיבר בטלפון הרבה זמן, ואחר כך מסתפק, מה עם ברכת המזון, בירכתי או לא. אם אשתו מזכירה לו: כן, אני זוכרת שעשית מים אחרונים... והוא עושה לפי ההלכה, לא מתעכב ומפספס

נחש ינחש

א. את השיעור הקודם סיימנו בקושיית רבי עקיבא איגר, ואמרנו שיש עליה ארבעה תירוצים, אני יודע שבמשך השבוע היו כמה שניסו לנחש את התירוצים, נראה אם נחשו נכון או לא, ולפני כן נראה על מה מדובר. נאמר בתורה (דברים ת, י) "ואכלת ושבעת וברכת", ומבואר שברכת המזון מדאורייתא. הרא"ש בברכות (ברכות פ"ג סימן טו) לגבי הסוגיא (ברכות כא.) ספק קרא קריאת שמע ספק לא קרא, ספק אמר אמת ויציב ספק לא אמר - כגון שהיה עייף אחר הושענא רבה או אחר ליל שבועות - שחוזר וקורא וחוזר ומברך, כי התקנה היתה לקרוא קריאת שמע בברכותיה. וכיוצא בזה כתב הרשב"א (ברכות כא. ד"ה מאי, ובתשובה סי' שט), הביאו בבית יוסף (סי' סז). כתב הרא"ש, איתא בשאלות (יתרו שאלתא נג) - לרב אחאי גאון, אחד מהקדמונים - שכל הברכות הן מדרבנן, ואם מסופק אם בירך או לא בירך, אינו חוזר ומברך, כי ספק דרבנן לקולא. ומשמע שעל ברכת המזון שהיא דאורייתא חוזר ומברך.

1 מדברי הרב פנחס איפרגן שליט"א: ברשות מרן שליט"א. ברצוני לספר, בבחורתי למדתי חברותא עם הבן של מרן זצ"ל, והייתי מגיע לביתו של מרן במוצ"ש ונוסע ברכבו כדי לשמוע את השיעור כאן. בחברון למדו מסכת שבת, ולמדנו בעיון, ובמשך השבוע היינו מכינים שאלות לשאלו את מרן. פעם כשעליתי לאוטו אמרתי: כבוד הרב, הכנתי שאלה... ומרן אמר לי: אני כרגע צריך להכין את השיעור ביודים. וכך ענה לי כשהמשיך לשיעור שני לאברכים דיני ספק ספיקא, תרי רובי... ושוב הלך לשיעור שלישי. בחזור, הרכב כבר עלה על המדרכה ליד הבית, ובעודו נוסע, מרן פותח את הדלת, שקוע בשרעפי קודש, מוציא את שני רגליו החוצה. אמרנו לנהג: עצור! - פחדנו. מרן רץ בשביל ואנחנו אחריו... דופק קלות על הדלת ונכנס, וכבר בעמידה מוציא את העט ומתחיל לכתוב... הוא התיישב לאט לאט, וכעבור רבע שעה שאלתי את השאלה ומיד קיבלתי תשובה. לכבוד ולתפארת זוכים בזכות יגיעת התורה (ע' תמורה טו, ושמו"ר לה, ה), 120 עמודים בילקוט יוסף (שבת א ח"ב עמ' קא, תרד והלאה) האם לברך קודם ההדלקה או לאחריה, לחשבן בשיעורים האחרונים אופנים שניתן לברך על פי ספק ספיקא כשיש צד דאורייתא, אני אמרתי שלשה שיעורים על פי שיעור שישבתי בבית במוצאי שבת ושמועתי מכאן על שומע כעונה, הרב מבריסק, ר' חיים... בהיותי אברך זכיתי לקבל ממרן שו"ת יביע אומר, ואמרתי לעצמי: אני רוצה להיות תלמיד חכם, אלמד יביע אומר! הגעתי לחלק ד', אני קורא את התשובה של דוד שמש (תאו"ח סי' לה), ואני למדתי בישיבות אשכנזיות, עוד חקירה ועוד חקירה... זו יגיעת התורה. אני ר"מ בישיבה וגם משגיח בישיבה, וקיבלנו את הוראתו של מרן הראשון לציון שליט"א במכתב שפרסם עקב המצב, ובין היתר כתב שם "לעסוק בדברי תורה מתוך עריבות וחשקה". פעם אמרתי שיעור כללי בישיבה על נושא מסוים, והייתי

וחוזר ועושה מים אחרונים... אלא מיד מברך ברכת המזון, יסמוך עליה. או שילדו הקטן אומר לו: אבא, ראיתי שברכת ברכת המזון, ניגנת 'בונה ירושלים' במקום עג'אם?²... והרי הילד חייב בברכת המזון מדרבנן, ואיך יפקיע אותו מחיוב דאורייתא? אבל למעשה הוא נאמן ויכול לסמוך עליו (ע' חזו"ע ברכות ע"א רכז, וראה גיליון השיעור השבועי תרומה תשפ"ג מס' 382 אות' והלאה).

מקור הדין

ד. בעצם הדיוק מדברי רב אחאי גאון שהמסופק בברכת המזון חוזר, זה ירושלמי מפורש בברכות (בדף הראשון בעמוד השני), שאם אכל פת ושבע וספק בירך ספק לא בירך, חוזר לברך, משום שנאמר "ואכלת ושבעת וברכת". וכידוע שהרמב"ם פוסק כדברי הירושלמי אם אין לו סתירה מהתלמוד בבלי שלנו, וכן פסק בהלכות ברכות פרק ב' (הלכה ז'): אם נעלם ממנו ולא ידע אם בירך או לא בירך חוזר ומברך, והוא שלא נתעכל המזון שבמעיו. וכתב הכסף משנה (שם), משום דברכת המזון דאורייתא. וכן משמע ממה שכתב עוד בפרק ד' (הלכה ב): מי שנסתפק לו אם בירך המוציא או לא בירך המוציא, אינו חוזר ומברך, מפני שאינו מן התורה. ומשמע שהמוציא מדרבנן, אבל ברכת המזון מהתורה. וכתב עוד בפרק ח' (הלכה יב): כל הברכות האלו אם נסתפק לו בהן אם בירך או לא בירך אינו חוזר ומברך, לא בתחילה ולא בסוף, מפני שהן מדברי סופרים. ומשמע שעל ברכת המזון שהיא מן תורה, חוזר ומברך מספק. וכן פסק מרן בשלחן ערוך (סימן קפ"ד סעיף ד): אכל ואינו יודע אם בירך ברכת המזון אם לאו, צריך לברך מספק, מפני שהיא מן התורה. וכתב עוד (סימן רט סעיף ג): כל הברכות אם נסתפק אם בירך אם לאו, אינו מברך לא בתחילה ולא בסוף, חוץ מברכת המזון מפני שהיא של תורה.

ברכה לבטלה מדאורייתא

ה. בשיעור הקודם הקשנו בשם רבי עקיבא איגר (סימן כה), שהרי יש מחלוקת בפירוש דברי הגמרא בברכות (ג). כל המברך ברכה שאינה צריכה עובר משום "לא תשא". הרמב"ם (פ"א מהל' ברכות ה"ט) כתב: כל המברך ברכה שאינה צריכה, הרי זה נושא שם שמים לשוא, והרי הוא כנשבע לשוא, ואסור לענות אחריו אמן. ובא המגן אברהם (סי' רטו סק"ו) ודייק ממה שכתב שהרי זה כנשבע, שזהו איסור דאורייתא. וכמו שכתב הרמב"ם בהלכות שבועות (פ"ב ב"ה"ט) שברכה לבטלה היא איסור דאורייתא. אמנם החזון איש (או"ח סימן קלו אות ה) פסק בזה, ובמחילה מכבודו למרות שהיה פאר הדור, הנה בתשובת הרמב"ם (פאה"ד סי' קה) כתב להדיא, שאיסור ברכה שאינה צריכה "איסורא דאורייתא הוא". ואילו היה רואה החזון איש לא היה חולק. אולי היה אומר שזה רק תשובות הרמב"ם ומי אמר שזה מוסמך, אבל ידוע שחלק מתשובות הרמב"ם היו בידי הבית יוסף, ואלו תשובות נכונות. גם הגאון הזרע אמת (תח"ח סימן א) - שהיה לפני כמאתים וחמשים שנה - מצטט את תשובת הרמב"ם הזו. והביאו השדי חמד (מערכת ברכות אות קטו, דע"ו ע"ו). וכן כתב החיד"א בברכי יוסף (סי' מו סק"ו) בדעת הרמב"ם, והביא תשובה זו.

יש חולקים

ו. אמנם לדעת התוספות (ר"ה לג. ד"ה הא), הרא"ש (פ"ק דקידושין סימן מט), תלמידי רבינו יונה (ברכות ל"ט ס"ב מדפי הר"ף), הרא"ה (ברכות כא), הריטב"א (ר"ה כט), רבינו ישעיה הראשון (בס' המכריע סי' עח), החי"נ (סוף מצוה תל), התרומות הדשן (ס"ס לו),

² היום אפילו בחורים לא מבינים במקאמים, אני זוכר שמרן ורבי בן ציון אבא שאול היו חוזרים בשבת ביחד, מרן בא מבית כנסת בורוכוב, וחכם בן ציון בא מבית כנסת אהל רחל לעדת הפרסים, והיו נפגשים בדרך, ומרן היה בוחן אותו, עושה לו קטעים בקדיש ושואל אותו: איזה מקאם עשית? היה אומר לו: נהוונד, ומרן היה מתקן אותו בדקויות של מקאמים. הרב היה בקי בכל תשעים המקאמים, לו זה לא הפריע לו בלימוד. היום בחור שבקי במקאמים בדרך כלל זה על חשבון הלימוד, רק מי שהוא ממש שקדן כמו מרן יעשה כמוהו, ובודאי שלא כל אחד כמו מרן. יש כאלה שאומרים: גם מרן ידע, אבל הרב היה שקדן עצום שכל רו לא אניס ליה, וכל דקה היתה חשובה לו. וגם חכם בן ציון ידע מקאמים, וגם חכם יוסף עדס, כל חכמי פורת יוסף. צריך קצת לדעת, אבל לא להקדיש לזה זמן, בפרט לא על חשבון הסדרים, שלא יצא מהלימוד.

ברכה לבטלה מדרבנן. אבל הרמב"ם שסבר שהיא מדאורייתא אינו יחיד, גם רב האי גאון (כשערי תשובה סימן קטו), רב נטרונאי גאון (בס' המכריע סי' פח) ורב פלטיא גאון (בחמדה גנוזה סי' א), הראב"ד בשו"ת תמים דעים (ס"ס רכד), כתבו שברכה לבטלה מדאורייתא. גם בדעת מרן השלחן ערוך (סי' רטו סעי' ד) שהעתיק דברי הרמב"ם דייקו שברכה לבטלה מדאורייתא. חכמי הספרדים פסקו כדעת הרמב"ם והשלחן ערוך, וחלק מרבני האשכנזים מקיימים 'ואחריו לא מהרהרים' - כיון שאמר החזון איש בדעת הרמב"ם שברכה לבטלה מדרבנן, אין להם צד של הרהור או התלבטות כלפי גדולי הדור שלהם, כך אמר החזון איש! וצריך ללמוד מזה לחכמים שלנו. ומרן זצ"ל חלק עליו כדרכה של תורה מפני תשובת הרמב"ם³, ולכן הלכה איסור ברכה לבטלה הוא מדאורייתא.⁴

קושיית רבי עקיבא איגר

ז. בא רבי עקיבא איגר ומקשה, בשלמא לתוספות והרא"ש הסוברים שברכה שאינה צריכה מדרבנן, ניתן להבין שהמסופק אם בירך ברכת המזון חוזר לברך, כי ברכה לבטלה מדרבנן, והם אמרו והם אמרו, ובמקום ספק דאורייתא של ברכת המזון אמרו להחמיר מספק ולברך. אבל לדעת הרמב"ם שברכה שאינה צריכה דאורייתא, מאי חזית, הלא אם יחזור ויברך "הזן את הכל", "על הארץ ועל המזון" וכו', על הצד שכבר בירך, עושה ברכות לבטלה, וזה ספק דאורייתא של "לא תשא". ואם לא יברך, על הצד שלא בירך מקודם, מפסיד מצוה דאורייתא של ברכת המזון. ולכאורה מה צריך לעשות? שב ואל תעשה עדיף.

נולד בערב שבת בין השמשות

ח. תראו, תינוק שנולד ביום ששי בין השמשות, אחר ששאל חכם ואמר לו שזה נקרא שנולד בין השמשות שהוא ספק יום ספק לילה - "ג וחצי דקות זמניות אחר השקיעה, בקיץ לכל היותר 19 דקות, ובחורף פחות - יש ספק מתי לקיים את מצות התורה "וביום השמיני ימול בשר ערלתו" (ויקרא יב, ג), מה אנחנו עושים? מלים אותו ביום ראשון, לא ביום ששי כי אולי נחשב שנולד בשבת, ואם כן מבטל המצוה למול ביום השמיני, ואם ימול בשבת, אולי נחשב שנולד ביום ששי, ונמצא חובל בשבת. ולכן דוחים את המילה ליום ראשון (שי"ע או"ח סי' שלא ס"ה, י"ד סי' רטו ס"ח). ולמה כאן לא אמרו שהמסופק בברכת המזון לא יברך מחשב ברכה לבטלה. והשאלה על הרמב"ם שמצד אחד פסק שברכה לבטלה דאורייתא ומצד שני פסק שהמסופק בברכת המזון חוזר, ולכאורה שב ואל תעשה עדיף. כך מקשה רבי עקיבא איגר.

השאלה למה קבעו

ט. רבי עקיבא איגר מתרץ, שכאשר חכמים קבעו לברך זה לא נקרא ברכה לבטלה. והקשנו מדברי הגמרא (ר"ה כח) בסוגיית נתערבו הדמים, שעדיף לעבור על ספק איסור בשב ואל תעשה, ולא לעבור על ספק איסור בקום ועשה. ראש ישיבה אחד ליטאי מאמריקה ביקש שאגיד שם שיעור אחרי התפלה, ואמרתי להם שיעור קצר על קושיית רבי עקיבא איגר, והקשיתי עליו מהגמ' ר"ה, והוא התוכח אתי, האשכנזים יודעים לדבר בלימוד יפה, מתוך דיבוק חברים, וצריך ללמוד מהם, וגם הם צריכים ללמוד מאיתנו כמה דברים... איזה אש היתה שם, התחיל לצעוק: רבי עקיבא איגר צודק! והתלמידים שלו עוזרים לו, ואני צריך לעמוד בפרץ... ענית לו בחזרה, לא צריך לפחד, אם המטרה לשם שמים ולא להתגדל. יש כאלה שבכל דבר

³ אתמול בלילה אמר לי אברך אחד על מה שלפעמים אני חולק בשיעורים על החזון איש או על האור לציון, שנראה כאילו יש בזה פגיעה בכבודם. אמרתי לו, מה זה קשור, החזון איש היה פאר הדור והדרו, יושר עינו כמעט, גדול הדור, ולכן כשאנחנו מזכירים את הגדולים, אנחנו מכבדים את כל החכמים, אבל יש לנו כללים בהלכה, ואנחנו פוסקים כדעת מרן.

⁴ פעם היה לנו מורה בת"ת, קראו לו חכם בנימין גרגי ע"ה, היה גם מורה של מרן זצ"ל לפני כמאה שנה, וכשהיה קורא, לפעמים היה אומר קטעים להפך מהכתוב, ואם לא היינו מתקנים אותו מה היה עושה לנו... אתם לא מקשיבים, לא עוקבים אחריי!...

חולקים כדי לתפוס מעמד של פוסק הדור כביכול... עכ"פ מה יענה רבי עקיבא איגר מהגמרא בראש השנה, ומה יענה ממילה שספק איסור חילול שבת דוחה ספק מצות מילה ביום השמיני. ומה שכתב שחכמים הם שקבעו לברך ברכת המזון במקום ספק, היא גופא קשיא למה קבעו כך.

אם ספק עשה דוחה ספק לא תעשה

י. צריך לומר תירוץ אחר, במשנה ביבמות (ק) מובא, שאשה שמתגרשת מבעלה, או שבעלה נפטרה, לא נותנים לה להתחתן עד שיעברו שלשה חדשים, כי אם לא כן, אם תלד אחר שבעה חודשים⁵ מנישואי השני, לא ידעו אם הילד שנקרא אברהם הוא בנו של הבעל הראשון - ראובן, או השני - שמעון, ואם התחתנה ונולד אחר שבעה חודשים, וראובן ושמעון כהנים, הדין הוא שהילד אברהם הכהן לא יטמא לאחיו⁶. כך מובא במשנה שם. וצריך להבין, הרי יש לכהן מצות עשה "ולאחותו... לה יטמא"⁷ (ויקרא כא, ג), ואף שהם ספק אחיו, יבוא ספק עשה וידחה ספק לא תעשה של "לא יטמא בעל בעמיו להיחלו" (שם, ד). ואם כנים הדברים שספק עשה דוחה ספק לא תעשה, וכמו שבגמרא (יבמות ה. כ. פסחים פד.) מובא שיעשה דוחה לא תעשה, מובן שהמסופק בברכת המזון מברך, כי ספק עשה "וברכת" ידחה ספק לא תעשה "לא תשא".

אין עשה דוחה לא תעשה ועשה

יא. הגאון רבי יהודה נגא'ר - מגדולי הדורות לפני כמאתים שנה, חיבר ספר "לימודי ה'" ועוד ספרים חשובים - בספרו מועדי ה' (נב ע"א), הוכיח מיבמות שספק עשה אינו דוחה ספק לא תעשה. ולפי זה בברכת המזון לא נוכל לתרץ שספק עשה דוחה לא תעשה. אבל יש לדחות הראיה, שהרי בגמרא בבא מציעא (כג.) מובא שאין עשה דוחה לא תעשה ועשה, ואם כן גם בטומאת כהנים יש עשה - "קדושים תהיו", ולא תעשה - "לנפש לא יטמא בעמיו", וזה הטעם שכהן לא נטמא לספק אחיו. ולעולם אפשר לומר שספק עשה דוחה ספק לא תעשה, ומובן למה מברך ברכת המזון מספק.

ראיה מתוס'

יב. יש שהביאו ראיה מדברי התוספות (רי"ה לג. ד"ה הא) שלשיטתם ברכה שאינה צריכה מדרבנן, ומה שאמרו בגמרא שעובר על "לא תשא", זו אסמכתא, והביאו ראיה לכך מהמבואר בברכות (כא.) ספק אמר "אמת ויציב" ספק לא אמר, חוזר ואומר אמת ויציב, וחותר ברוך אתה ה' גאל ישראל. והקשו מדוע חוזר ומברך ולא חושש שכבר בירך? על כרחך

⁵ ידוע שהנולד לשבעה חדשים הוא חי, אבל הנולד לשמונה בזמנם לא היה מחזיק מעמד (עי' שבת קלה. וביד"י בימות פ"ד), והיום שמים אותו באינקובטור ומצילים גם אותו. ⁶ פעם היה מקרה בעיר דיל בניו יורק, רב העיר שהיה תלמיד חכם חשוב וקיבל תעודת הוראה ממרן זצ"ל לפני חמישים שנה בשנת תשל"ה, בא לארץ ורצה לקבל תעודה ממרן. אמר לו מרן: אני לא נתן סתם, צריך לבחון אותך, ושאר כאן לחזור על החומר. במשך שלשה שבועות חזרנו יחד על כל איסור והיתר. ללמוד בפעם ראשונה אי אפשר כל כך מהר, אבל חזרה אפשר. והרב בחן אותו וב"ה ידע טוב. והנה אחותו נהרגה בתאונת רכבת, וההלוייה יצאה מיישיבת ליקוד כי היא היתה תורמת להם. באו ראשי הישיבה ואמרו לו: נכון שאתה כהן, אבל כתוב בתורה "ולאחותו... לה יטמא", מותר לך להרים את המטה! הוא חשש ואמר להם: אשאל את הרב שלי. מי זה? הרב הראשי. לא בגלל שהוא היה הרב הראשי, אלא למרות שהיה הרב הראשי, בגלל שהוא בעל יביע אומר. ושאל בטלפון את מרן זצ"ל, ומרן שאל: איך היא נהרגה? בתאונת רכבת. היא שלימה? לא, נחתכה לה הרגל. אמר לו: זו גמרא מפורשת (נדר מג), לאביו - בזמן שהוא שלם ולא בזמן שהוא חסר, לה יטמא - ולא לאביו, כלומר שכשהיא שלימה מותר לו להיטמא לה, אבל כשאינה שלימה אסור (ש"ע י"ד סי' שעג ע"ט). ראשי הישיבה התפעלו מאוד איך הרב שם לב לשאל על הפרטים האלו שאנשים לא חושבים עליהם.

⁷ נחלקו הראשונים האם טומאת כהנים בקרובים הותרה או דחוייה. זאת אומרת, כאשר מותר לכהן להיטמא לאחותו, ולא דוקא, אלא לכל שבעת הקרובים, אביו ואמו, אחיו ואחותו, בנו ובתו ואשתו או הבעל, האם האיסור להיטמאות למתים נדחה, או שהוא הותר לגמרי. ונפקא מינה כשיש מת נוסף בחדר ההלוויות חוץ מקרובו, אם האיסור נדחה, הוא דחוי רק לקרובו ולא לאחר, ולא יכול להיכנס לשם. אבל אם האיסור הותר לגמרי, יכול להיכנס ולהרים את מיטת קרובו. וכן אם רוצה להיכנס עם מיטת קרובו לבית הקברות, אם האיסור נדחה אסור ואם הותר מותר. לדעת הרמב"ם (פ"ב מהל' אבל ה"ט) טומאת כהנים דחוייה בקרובים,

שברכה לבטלה מדרבנן, וכאן העדיפו לחזור מפני שנתקנה על קריאת שמע דאורייתא. ולכאורה מה הראיה, לעולם נאמר שברכה לבטלה מדאורייתא, וחוזר כי ספק עשה של קריאת שמע וברכותיה דוחה ספק לא תעשה של ברכה לבטלה. אלא ודאי דוקא עשה דוחה לא תעשה, אבל ספק עשה לא דוחה ספק לא תעשה. נמצא שגם התירוץ השני על המסופק בברכת המזון 'נפל פיתא בבירא', וצריך תירוץ שלישי.

ספק דאורייתא לחומרא מהתורה או מדרבנן

יג. יש מחלוקת גדולה בראשונים בדין ספק דאורייתא לחומרא, כגון שיש צלחת של אוכל, ויש ספק אם האוכל כשר או טרף, לא ידוע מאיפה הגיע, הדין הוא שצריך להחמיר, שהרי זה ספק דאורייתא, אולי זה טריפה או נבלה. יש צד לומר שספק דאורייתא לחומרא הוא מדאורייתא, שמהתורה צריך להחמיר, ורצון התורה שתאכל דבר שהוא בטוח כשר, וראיה לדבר שהתורה אומרת שאם אכל ספק חלב ספק שומן, מביא קרבן אשם תלוי, "ולא ידע ואשם" (ויקרא ה, יז), ואילו ספק דאורייתא לחומרא היה מדרבנן, איך מביא חולין לעזרה? אלא ודאי שהתורה אומרת, אני אוסרת נבלה וספיקה, טרפה וספיקה, חזיר וספיקו. אבל יש צד לומר להפך, שהתורה אסרה רק ודאי ולא ספק, ואם יש אוכל ספק כשר, מהתורה יכול להקל, ורק מדרבנן צריך להחמיר, וכמו שדרשה הגמרא בקידושין (עג.) על הפסוק (דברים כג, ג) "לא יבוא ממזר בקהל ה'", ממזר ודאי הוא דלא יבוא, אבל ספק ממזר יבוא, ומעלה עשו חכמים ביוחסין שגם ספק ממזר לא יבוא⁸. לכן בבתי הדין הרבניים מתחשבים מאוד בספק ממזר, ואם מוצאים עוד ספיקות או תרי רובי וסברות, כמובן טענות טובות ולא סתם להמציא מהראש, באופן זה מקילים, כי זה בגדר ספק דרבנן. ואם כן מאיפה נלמד במה מצינו, מאשם תלוי או ממזר?

מערכה לקראת מערכה

יד. בשאלה זו נחלקו ראשונים רבים מערכה לקראת מערכה, רש"י (יזמא סד. ד"ה יקריבו, וקידושין עג. ד"ה ואיבעית, ועוד), תוספות (כתובות נא ס"ב ד"ה אונס), הרשב"א (קידושין עג.), הר"ן (בש"ט סי' נא, ובפ"ק דקידושין ד"ט"ו ע"ב מדפי הרי"ף ד"ה גרסינן), הרמב"ן (תורת האדם ענייני איניות ואבל דף סט, ועוד) ועוד, למדו שספק דאורייתא לחומרא מהתורה, ולומדים מאשם תלוי. וכך תפסו הרבה מרבני האשכנזים, וכן נראה בספר שב שמעתתא (שמעתתא א"פ א"פ"ה) ועוד. לעומתם דעת הרי"ף (שבת קלי: וקידושין ה: הפסחים לט:) ועוד, שספק דאורייתא לחומרא מדרבנן, ונלמד ממזמר. וכן דעת הרמב"ם (פ"ט מהלכות טומאת מת הלכה יב) שכתב: דבר ידוע שכל אלו הטומאות

ולדעת הרמב"ד (בהגהותיו על הרי"ף סוף מכות, וע"פ מניירות ה"ט"ד) דחוייה, מרן השלחן ערוך (סי' שעג ע"ז) פסק כהרמב"ם, והרמ"א כהראב"ד. בילקוט יוסף על הלכות אבלות (עמ' תפס) שיצא לאור בשנת תשמ"ט, כתבנו כדברי הרמב"ם והשלחן ערוך שהטומאה דחוייה ואם יש מים אחרים אסור להיטמאות. אבל אחר כך הראוני שבספר שלחן גבוה (ס"ק כג) ועוד כתבו שהמנהג פשוט גם אצל הספרדים כדעת הרמ"א להקל. ומכל מקום לכתחילה אנחנו מחמירים כדעת מרן שקיבלנו הוראותיו (עי' ילקו"א אבלות שבסוף ספר ילקו"א ארבע תעניות, ובחזו"ע אבלות ח"ב עמ' ו, פא).

⁸ אנחנו יושבים בבית הדין כדי לזהות את החללים שנחטפו מכפר עזה, ניר עוז, בארי, ורואים כל מיני עדויות והסרסות כדי להחליט אם זה חלל או לא, כדי להתיר את אשתו, או שישבו שבעה, וצריך זהירות יתירה, שמאוחר יותר לא יתברר שמישהו אחר נהרג ולא הוא. ברשימת החטופים יש כמה שנהרגו כבר באותו היום, צריך אחריות גדולה להתיר אשת איש, ואם בעלה חי אחר כך יהיו ממזרים. לצערנו הרב יש אנשים שקיבלו חינוך חילוני, ה' יחזיר את כולם בתשובה, יש בתי ספר שהמורים והמורות יש מהם אפיקורסים, אנחנו לא נמצאים במדינת הלכה, אלא במדינה חילונית, איך מרן היה צועק: יש מיליון ילדים שפסוק שמע ישראל הם לא יודעים! הקב"ה יחזיר את כולם בתשובה, עכשיו נמצאים במצב קשה, וחלילה לקטרג על עם ישראל, רק ללמד עליהם זכות, הם בגדר תינוקות שנשבו בין הגוים (חזו"א י"ד סי' ב אות כח), אחר שלמדו במקומות כאלה, מה יעשה הבן ולא יחטא. ועכ"פ לצערנו יש שלא התחתנו כדת משה וישראל, לא נתן לה טבעת ולא כלום, איך אפשר?! זה ודאי אסור! אבל הם למדו בבית ספר ממלכתי לא דתי, ולא מבינים. או שבחול"ע עשו נישואין אזרחיים, ואם רוצים להיפטר הולכים לאזרחות ועושים להם שטר פירוד. השאלה האם אחר שחיו יחד כמה שנים אולי צריכה גט, ולמעשה מצריכים גט מספק, וכמו שכתב ביביע אומר ח"ו (תאה"ע ע"א) שנהגו בבתי הדין לגרשם בגט לחומרא, אבל מעיקר הדין לא חייב גט.

וכיצא בהן שהן משום ספק הרי הן של דבריהם, ואין טמא מן התורה אלא מי שנטמא טומאת ודאי, אבל כל הספיקות בין בטומאות בין במאכלות אסורות, בין בעריות ושבתות, אין להם אלא מדברי סופרים. ע"כ. וכן כתב עוד (בפ"ח מהל' איסורי ביאה הל' יז, ובפ"י מהל' כלאים הל' כז, ובפ"ט מהל' אבות הטומאות הל' א). וזה כדעת הרי"ף שהחשיבו כרבו, ואף שלא ראהו, מפני שלמד בכתביו.

נתן הוא ואמרה היא

טו. בגמרא קידושין (ה) מבואר, נתן לה כסף⁹ ואמר לה הרי את מקודשת לי - מקודשת, אבל אם היא נתנה לו ואמרה הריני מקודשת לך - אינה מקודשת. ואם נתן הוא ואמרה היא, כלומר במקום שהוא יאמר הרי את מקודשת לי, היא קפצה ואמרה שהיא מתקדשת, ספיקא הוא וחיישין מדרבנן. הרי"ף שם העתיק לשון הגמרא, והוסיף שצריכה גט. והר"ן שם הקשה על לשון הגמרא "ספיקא הוא וחיישין מדרבנן", האי לישנא מספקא לי טובא, שהרי זהו ספק דאורייתא, ולמה נקרא שחוששים מדרבנן? לכן טוב עשה הרמב"ם (פ"ג מאישות ה"ב) שכתב שהיא מקודשת מספק, ולא הזכיר מדרבנן כלל. כי זה ספיקא דדינא ובוזה גם להרמב"ם ספק דאורייתא מן התורה להחמיר. בא מרן בשו"ת בית יוסף (שיטה על קידושין דף רכא) וכתב בתירוץ שני¹⁰, שהרי"ף העתיק את לשון הגמרא לשיטתו שספק דאורייתא לחומרא מדרבנן. וגם הרא"ש (שם) כדרכו העתיק מה שכתב הרי"ף, ומה שתפרש בדברי הרי"ף תפרש בדברי הרא"ש, שספק דאורייתא לחומרא מדרבנן.

"מדברי סופרים"

טז. בחידושי ר' שמעון שקוף (כתובות ס"ט ו, ובמורה"ח ס"ח ט"ה) רצה לומר מכוח כמה קושיות וסתירות, שגם הרמב"ם סובר שספק דאורייתא לחומרא מדאורייתא, ומה שכתב "מדברי סופרים", כוונתו כמו שכתב במקום אחר (פ"א מהלכות אישות ה"ב): באחד משלשה דברים האשה נקנית, בכסף או בשטר או בביאה, בביאה ובשטר מן התורה ובכסף מדברי סופרים. באו לרבינו אברהם בן הרמב"ם - נולד כשהרמב"ם היה בגיל 51, והרמב"ם נפטר בגיל 67, וכשיש קושיא על האבא הולכים לבן, ולא יזיהו בן? שנאמן להלכות של אביו... ואמרו לו: אביך כותב שקידושי כסף הם מדברי סופרים - מדרבנן, ואם כן היאך כתב אחר כך (בה"ג) שאשה שנקנית באחד משלשה דברים אלו היא נקראת מקודשת, והבא עליה חוץ מבעלה חייב מיתת בית דין, וכי הורגים על דבר דרבנן? זו קושיא נכונה. הוא רץ לאביו ואמר לו: אבא, מקשים עליך קושיא חזקה... ענה לו אביו: תתקן את הגירסא, ותכתוב ששלושת הדרכים שטר וביאה וכסף, דבר תורה. אבל הכסף משנה (שם) ביאר, שהרמב"ם דחה את בנו בקל כי היה עסוק בסוגיא אחרת, ובאמת הגירסא שקידושי כסף הם מדברי סופרים, היא נכונה, והרמב"ם נאמן למה שכתב בספר המצוות (שורש ב), שכל מקום שנלמד מאחד מ"ג מידות שהתורה נדרשת בהן - כמו שקוראים בתפלה בכל בוקר, רבי ישמעאל

⁹ בקידושין איש קונה את האשה בטבעת מכספו, ולא לוקח ממנה את הכסף. יש לנו כמה שאלות בבית הדין על בעיות של ממזרים, וחוקרים מי היו העדים בקידושין, ואם מתברר שהיו שני רבנים, מה אנחנו יכולים לעשות? ממשכים לברר, מאיפה הטבעת? ומתברר לנו שהאשה קנתה את הטבעת, הוא לקח את הכרטיס שלה, הוציא ממנה כסף, עוד לפני החתונה כך עשה... וקנה את הטבעת. אם הטבעת שלה, היא לא מקודשת, אלא אם כן הקנתה לו אותה. יש כל מיני ספקות בקידושין שצריך לברר. יש אומרים שאם אחד מהעדים פסול, עדות שבטלה מקצתה בטלה כולה, אבל יש אומרים שחוששים שזאם בקהל היו שני עדים כשרים, וכן כתב החתם סופר (תאה"ע סי' ק) [א.ה. ע' בשו"ת יבי"א ח"ח חאה"ע סי' ג אות ה]. אנחנו משתדלים בכוחא דהיתרא כמה שאפשר, אבל לא כל דבר אפשר. הדיין צריך לחשוב מה היה עושה אילו היתה זו המשפחה שלו, כגון בת אחותו, וכי לא אמרו לחשוב מה היה עושה אילו היתה זו המשפחה שלו, כגון בת על פי כללי הפסיקה התיר.

מהדין אשה מתקדשת לאו דוקא בטבעת, לפני מעל חמישים שנה הייתי נוכח באיזו חתונה שהחתן שכח להביא את הטבעת, הוא שם אותה בחליפה של שבת ושכח שקנה חליפה חדשה לחתונה... והחתונה התקיימה בשיבת פורת יוסף, איפה הטבעת? חיפש ונזכר שהיא בבית שלו, אבל עד שילך ויבוא, רבע שעה הלך ורבע שעה חזר. אמר לו מרן זצ"ל: חבל, ביטול תורה, יש לך עשר שקל? תוציא ותקדש בכסף, כי מה שמקדשים בטבעת זה מנהג, ויש לו הסברים (לקו"י שובע שמחות א פ"ו סעי' יד), אבל זה לא מעכב, שווה כסף ככסף, וכל שכן כסף עצמו שאפשר לקדש בו.

אומר וכו' - נקרא "מדברי סופרים", למרות שדינו דין תורה. וגם קידושי כסף אינם מפורשים בתורה, ובגמרא קידושין (ג) למדו גזירה שווה "קייחה קייחה" משדה עפרון, ולכן נקראים "מדברי סופרים" (ע"ע עין יצחק ח"א עמי תכה). ואמר רבי שמעון שקוף, שגם מה שכתב הרמב"ם שכל הספיקות מדברי סופרים, כוונתו שאינן כתובות מפורש בתורה, ורק נלמדות מדין ממזר, אבל לעולם דינן כדין דאורייתא. זה חידוש גדול, כל האחרונים לא הבינו כך ברמב"ם, אלא הבינו בפשטות שלא בכל מקום שכתוב מדברי סופרים הכוונה מדאורייתא, אין לך בו אלא חידוש, זה נאמר על קידושי כסף ולא על כל דבר, וכאן מדברי סופרים הכוונה מדרבנן. גם ר"ש שקוף עצמו אחר שכתב את כל החבורה¹¹, 'חבורה תחת חבורה'... כתב שחזר בו, כי ראה שהרשב"א (קידושין עג. ובתורת הבית דף קב ע"א) העד העיד בנו בדעת הרמב"ם שספק דאורייתא לחומרא מרבנן, ואי אפשר לחלוק עליו. מישהו אחר בדורנו היה אומר: זו טעות דפוס ברשב"א... אבל הוא קיבל את האמת.

ובלכתך בדרך

יז. רבותי, תדעו שיש הרבה נפקא מינה במחלוקת האם ספק דאורייתא לחומרא מהתורה או מדרבנן. לפני כשלושים שנה עשינו 'קעמפ' לבחורים מהישיבה, אתם יודעים מה זה, שהולכים לרמת הגולן וכדומה, ושם יושבים שבוע שלם עם התלמידים ועושים להם כל מיני תוכניות, אולי גם רואים את מפל הבניאס. פעם ראשונה בחיים שראיתי מה זה מפל, היה זה אחר שפתחנו את הישיבה, הם קלקלו אותי ולקחו אותי לקעמפ... וכי כשהיינו צעירים הלכנו לראות מפלים! רציני להעסיק אותם בדרך, שהראש שלהם יהיה בלימוד, כי יש מראות נגעים דרך החלון. ואמרתם להם: רבותי, יש מחלוקת גדולה בראשונים מערכה לקראת מערכה, האם ספק דאורייתא לחומרא מהתורה או מדרבנן - הם מכירים, כל בחור ישיבה ואפילו מישיבה קטנה כבר יודע - תגידו לי בבקשה מה נפקא מינה, סוף סוף צריך להחמיר! מי שיגיד לי נפקא מינה יקבל ממני עשרה שקלים. לפני שלושים שנה זה היה שווה הרבה... היו אצלי בחורים שיודעים ש"ס - שסניקים... והתחילו לחשב בראש איפה יש נפקא מינה, וכל אחד אמר, נפקא מינה כך וכך... לקחתי נייר ורשמתי אצלי. וכך כל הדרך הראש שלהם היה בלימוד והצלחנו להגיע ל-43 נפקא מינה. כשהגענו לירושלים הלכתי למרן האבא זצ"ל שמח וטוב לב: אבא, תראה איזה בחורים יש לנו, תוך כדי הנסיעות הצלחנו להגיע ל-43 נפקא מינה! אמר לי מרן: מה אתה מתלהב, כשהייתי בחור הגעתי למאה נפקא מינה, ואתה אומר לי 43?!... אמרתם: אם כך "מתי יגיעו מעשי למעשה אבותי" (תנא דבי אליהו רבא פר' נג), אני גם צריך להגיע לזה, ואכן בספר עין יצחק (ח"ב עמי סח) הבאנו בדיוק מאה נפקא מינה! חיפשתי עוד נפקא מינה שיהיה מאה ואחת ולא מצאתי... אבל תבינו שיש הרבה נפקא מינה וזו לא סתם מחלוקת. בע"ה בשיעור הבא נמשיך את התירוץ (ראה לעיל אות ב).

¹⁰ מרן הבית יוסף היה לו מלאך המגיד שנברא בכוח לימוד המשניות שלו - צריך ללמד את הילדים הקטנים שידעו משניות היטב, כמה ילדים קטנים בגיל תשע באים אצלי להשמיע משניות בעל פה, משנה אחרי משנה. טוב להרגיל אותם לכך, אבל שילמדו בהבנה ולא שטחי, כי העיקר להבין. הנכד שלי בן תשע למד משניות, והעיר למורה למה לומד מהר, "צריך עומק" - ומלאך המגיד היה נותן מוסר למרן. פעם מרן כתב משהו בבית יוסף, והיה עיני נורדם על השלחן - לכו תראו במושב ביריה, יש מסורת איפה מרן כתב את חיבוריו, וכן בצפת במתחם הקבר של רבי יוסי בנאה, יש חדר שעולים אליו עם כמה מדרגות, והוא סגור, וביקשתי פעם שיפתחו לי לראות, כי יש מסורת ששם נכתב החיבור הגדול הבית יוסף. תראו בחדר שאין חלון, ובזמנו לא היה מזגן או מאוורר, והיה חם, ופעם אחת כשמרן התעייף ונרדם, נגלה אליו המלאך המגיד ואמר לו: עכשיו כתבת קושיא ושני תירוצים, שלחו אותי משמים לומר לך שהתירוץ הראשון לא נכון, והתירוץ השני הוא הנכון. אבל תשאיר את התירוץ הראשון בספר, כי קודשא בריך הוא חדי בפלפולא דאורייתא דילך. והובא בספר מגיד מישרים (פרשת ויקהל). ויש שכתבו רמז מכאן, שבכל מקום שנכתבו שני תירוצים הלכה כתירוץ בתרא, והסברא בזה, שנצרך לכתוב תירוץ שני משום שהראשון חלש. וכתבנו בזה בעין יצחק ח"ב (עמי לד).

¹¹ זו חבורה יפה, כדאי ללמוד אותה, בצעירותנו היינו לומדים את דבריו בחברותא. הרב ביביע אומר (יב"א ח"א ח"א ס"ח מה אות ג, י"ד ס"ז אות ג, ח"ט ח"מ ס"ז אות ב, ח"ו י"ד ס"ז אות ב, ד, וס"י לא אות ד. יח"ד ח"ו ס"ז לא) מזכיר כמה פעמים שערי יושר, יש שם תורה חריפה.